

ПОЛІТИЧНІ ДІЯЧІ СЕРБІЇ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ОЧИМА КОРЕСПОНДЕНТА “КИЕВСКОЙ МЫСЛИ” ТА “ОДЕССКИХ НОВОСТЕЙ”

Світлана КІЧЕНКО (Кіровоград)

У публікації зроблена спроба дати характеристику відомим політикам Сербії початку ХХ століття на основі матеріалів української періодики.

There is the done attempt to give description to the known politicians of Serbia of beginning of XX age on the basis of materials of the Ukrainian periodicals in the publication.

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. народи Балканського півострова переживали складний період активізації національно-визвольного руху, прагнення до самостійності й встановлення власних кордонів, а Сербія та Чорногорія, намагалися захистити свою державність, зміцнити своє зовнішньополітичне становище. Внаслідок цього та завдяки своєму географічному розташуванню вони стали «ласим шматком» для великих держав Європи. Балкани сферою своїх інтересів також традиційно вважала Росія, яка, виходячи зі своєї зовнішньополітичної доктрини, намагалася встановити та закріпити свій вплив у цьому регіоні. Дипломатичні переговори лідерів великих держав визначали хід подій на міжнародній арені напередодні Першої світової війни. Саме від їхньої політики залежала доля не однієї країни.

В історіографії конфлікти, які виникали в Балканському регіоні на початку ХХ століття, завжди привертали увагу науковців. Дипломатія напередодні Першої світової війни стала об'єктом багатьох досліджень [1]. Одним із джерел інформації про

події у цьому регіоні були повідомлення та репортажі з фронтів воєнних кореспондентів газет. В опублікованих матеріалах розглядалася й аналізувалася політика великих держав Європи та царського уряду Росії, викладалися позиції лідерів різних політичних партій щодо окремих проблем на міжнародній арені тощо. Саме цим пояснюється увага науковців до такого історичного джерела вивчення Балканської війни 1912 року, як періодика, котра є ще одним джерелом, завдяки якому можна більш об'єктивно розкрити перебіг подій. Однак не завжди попередні дослідники історії Балкан початку ХХ століття зверталися до українських періодичних видань, зокрема для характеристики поглядів тогочасних політичних лідерів Сербської держави. Наприклад, дослідники публіцистичного доробку власного кореспондента газети “Киевская мысль” Л. Троцького Д. Волкогонов [2] та І. Глібов [3] залишають поза увагою статті, присвячені провідним політикам Сербії початку ХХ століття, які відіграли важливу роль у розв'язанні балканських справ. У цій статті зроблено спробу проаналізувати публіцистичні матеріали, надруковані на сторінках газет “Киевская мысль” та “Одесские новости”, а саме репортажі військового кореспондента на Балканах Л. Троцького, та показати позиції громадських діячів Сербії, яких вони дотримувалися в цей період.

Військовий кореспондент Л. Троцький у своїх балканських статтях зупинився на характеристиці найвпливовіших та неоднозначних постатей політичної арени Сербії. Як він сам зазначав, йому хотілося своїми очима побачити тих людей, які в різний час творили історію цієї “нещасливої” країни, щоб ближче підійти до розуміння її політичних маневрів. Лев Троцький показав багатогранність та унікальність кожного з політиків, оцінив їхній вагомий внесок у розбудову власної державності.

“Якщо особистості не роблять історію, то історія робиться через особистості” – цією фразою розпочинає Лев Троцький знайомити читачів газети з відомими громадськими діячами Сербії. Зокрема, у своїх статтях Л. Троцький зупиняється на тих особистостях, які визначають політику сербської держави: Никола Пашич, Лаза Пачу, Стоян Протич, Яша Проданович, Милорад Драшкович, Стоян Новакович. Глава Сербії – король – залишився поза увагою кореспондента, бо він є “чисто декоративною фігурою без морального авторитету і політичного значення”. Лідерів сербського уряду Л. Троцький називає “диктаторським тріумвіратом”, де Никола Пашич – “обережний кунктатор”, Стоян Протич – “залізна рука” на варті порядку», а Лаза Пачу – “ідейний натхненник старорадикальної партії” [4]. Зазначені політики разом визначали вектор державного курсу країни, однак їх погляди не були одноставними.

Никола Пашич – лідер сербської радикальної партії – неоднозначна постать в історії своєї країни. Лев Троцький говорить про його величезну популярність серед народу. У статті “Никола Пашич” Л. Троцький розповідає про високий авторитет та значну владу політичного діяча. “Пашич думає за всіх. Пашич знає, що потрібно. За ним Сербія не пропаде – за Ніколою Пашичем! ...Пашич завжди у всіх і на думці і на язиці” [5], – писав Л. Троцький. Під час інтерв'ю з Н. Пашичем кореспондент “Киевской мысли” Л. Троцький зробив висновок, що його співбесідник не оратор і взагалі погано володіє іноземними мовами. Однак одна частина громадськості виправдовувала такий недолік свого лідера, як тактичний розрахунок, інша – як відсутність дару вільної і чіткої мови. Порівнюючи його з іншими політиками (міністрами уряду Лаза Пачу та Стояном Протичем), Л. Троцький вважає Н. Пашича найбільш далекоглядним. Щодо подій на Балканах, то Пашич менше за всіх вірить у війну й хоче її. Цей уже сивий старий чоловік чітко бачить усі труднощі, які стоять на шляху національних прагнень сербства і які знову все поставлять під питання [6, 71].

Л. Троцький уважав, що війна є внутрішньою політичною необхідністю для Сербії. Король Петро не має авторитету, династія не встигла “пустити коріння в країні”, а правляча радикальна партія, очолювана Н. Пашичем, викликала почуття незадоволення

нерішучою, обережною та занадто “штатською” політикою. І лідер уряду знає і розуміє це, як ніхто інший, але він усе ще сподівався на мирне розв’язання нагромаджених проблем. “Шанси миролюбного розв’язання питання дуже зменшились, але не зникли зовсім” – зазначав Н.Пашич [7].

Л.Троцький, характеризуючи особу Ніколи Пашича, вказує, що він є суперечливою фігурою. Для одних він є мудрецем і провидцем, а для інших – людина нижче середнього рівня, без будь-яких здібностей, плутана голова. “Пашич проводить вибори, призначає і скидає міністрів, укладає міжнародні договори, в’яже і вирішує” [5], тобто фактично він є головою держави. Причина такого рівня популярності для Л.Троцького залишається загадкою.

У другій частині статті журналіст намагається розібратися в унікальності цієї людини: “Ті, які з перебільшеним пафосом величають Пашича мудрецем і провидцем, навряд чи змогли навести хоча б одну формулу його мудрості чи хоча б одне певне пророцтво. Та, крім того, цей політик повинен мати насправді неабияку прозорливість, ...якщо час не розхитав, а зміцнив його авторитет” [5]. Правильно вважають й ті, які відкидають за Пашичем особливі здібності, але лише “активні”. Автор статті вважає, що творчість зовсім не притаманна сербському політичному “деміургу”, бо він не створив жодної ідеї, плану, формули; він не ініціативна людина, не борець, схильний до компромісів. Л.Троцький указує на пасивну поведінку лідера сербського уряду під час міжнародних переговорів. Однак, за спогадами лідера радикалів, представника від болгарського уряду на переговорах Сербії та Болгарії напередодні підписання союзної угоди Д.Ризова, Н.Пашич не бажав і не хотів йти на поступки і цим він ледве не зірвав усю справу [9, 87].

Незвичною, але дуже дієвою є тактика боротьби Ніколи Пашича зі своїми противниками. Ініціативних людей він сам висував на перші місця, де вони швидко втрачали надії своїх громадян, а їхні здобутки Н.Пашич згодом робив своїм надбанням, за що Л.Троцький і назвав його “політичним збирачем”. Н.Пашич “не боїться висувати своїх противників на провідні місця; але він не боїться і зіштовхнути суперника міцним мужицьким стусаном ззаду, якщо назрів час” [5]. Таким чином, людина завжди опиняється в потрібному місці і в потрібний для неї час. Як підтверджують сучасні дослідники, Н.Пашич був розумним політиком та мав авторитет у партії та популярності у країні [8, 20].

Політика компромісів, угод та вичікувань характеризує цілу епоху в історії Сербії, але Балканська війна, на погляд Л.Троцького, завершила її і відкрила новий етап – співіснування балканських народів у постійній економічній та політичній федерації. І Нікола Пашич, який належить до старої епохи, не зможе реалізувати давню мрію балканського народу. Це завдання, що “вимагає ініціативи, розмаху й творчої сміливості, йому не до снаги. Потрібні нові люди, іншого психологічного складу й іншого політичного загартування” [5]. Отже, свою роль на історичній арені Балкан, як підкреслює Л.Троцький, Н.Пашич уже відіграв, хоча він завжди був прихильником створення об’єднаної югослов’янської держави навколо Сербії.

У жовтні 1912 року військовий кореспондент газети “Киевская мысль” Л.Троцький також мав розмову із ще одним політичним лідером Сербії – міністром фінансів Лаза Пачу, який, “на відміну від своїх західно- та східноєвропейських колег, є не тільки міністром фінансів, але й освіченим економістом”. У своєму інтерв’ю, яке було схоже ймовірно на агітаційну промову, за визначенням самого Троцького, міністр фінансів розмірковує щодо причин та необхідності воєнних дій на Балканах. Він проти війни як такої, але, виходячи з необхідності “відкриття мирного шляху” для подальшого розвитку країни, слід усунути негативні вияви (вбивство селян, наплив утікачів, прикордонні

зіткнення) на південно-східному кордоні. Лише за цих умов Сербія зможе далі розвивати свій економічний потенціал [4].

Актуальним питанням для аграрної Сербії залишалася відсутність виходу до моря, що значно пожвавило б зовнішню торгівлю країни та уможливило розвиватися насамперед сільське господарство. Однак на цьому аспекті міністр фінансів не зупиняється. Чому? На думку автора, претензії на приморські території змінювали характер війни, котра мала б розпочатися як визвольна, а не завоювницька. Як згадує голова уряду Болгарії І.Гешов, під час переговорів щодо укладання союзного договору в березні 1912 року головним завданням для Сербії була лише оборона проти Австро-Угорщини [10, 102]. 5 жовтня 1912 року у своєму інтерв'ю Лаза Пачу говорить, що вони хочуть не територіальних завоювань, а дійсних гарантій культурного розвитку християнських народів Туреччини [4]. Але вже 15 жовтня Нікола Пашич в інтерв'ю газеті “Берлинер тагеблатт” звернувся з проханням до великих держав передати під суверенітет Сербії хоча б невеликий порт на Адріатиці, на що одразу отримав різку реакцію Австро-Угорщини [9, 116–118].

У свою чергу, як інформує у газетних публікаціях Л.Троцький, на адресу великих держав з вуст Лаза Пачу лунають досить різкі випадки, щодо непослідовності їхньої політики. “Східне питання” досі залишалося не розв’язаним на міжнародній арені. Кожна з великих держав сподівалася при розподілі європейських володінь Османської імперії отримати свою частку. Тому є зрозумілими та не безпідставними закиди міністра фінансів Сербії, який уболівав за національні інтереси. “...Європа дивиться на Туреччину як на своє власне законне надбання, відносно якого держави ... не можуть прийти до спільної згоди, і тому Європа охороняє Туреччину ... Держави бояться, що переможеними будемо не ми. Держави бояться за “свою” Туреччину” [4].

У своїй статті Л.Троцький указує, що сподівання уряду Сербії на допомогу Росії не виправдалися тому, що її політика нічим не відрізняється від політики великих держав. Позиція Росії, на думку Лаза Пачу, мала обережний характер і спрямовувалася на уникнення збройного зіткнення між Балканським союзом і Туреччиною. Окрім цього, сама Росія, як зазначає ще й Т.О. Ваколюк у своєму дослідженні, не була готова в економічному та військовому плані до участі в новому збройному конфлікті через поразку в російсько-японській війні 1904–1905 рр. [11, 13]. Взагалі протягом Балканських війн політика Росії залишалася дещо двоїстою. З одного боку, Росія прагнула до створення досить міцного союзного їй блоку балканських держав, на який вона могла б спиратися в подальшій боротьбі за вплив на півострові з Австро-Німецьким блоком. З іншого – для Росії не вигідною є поява в цьому регіоні міцних держав, що були б незалежними від її рішень.

Лев Троцький уважав, що в Росії не було ніякої свідомо двоїстої політики, а є тільки дві політики, які суперечать одна одній: “однієї впливом групи, яка хоче втручання і готова на азартну гру, і іншої впливової групи, яка хотіла, але боїться; ... комбінація цих двох політик тільки створює помилкове враження майстерної гри, а насправді є плутанина...” [12]. Нерозуміння цього може мати тяжкі розчарування. Відповідальність за неправильне інформування громадськості має нести не тільки російська офіційна та неофіційна дипломатія, а й російська преса, “котра газетний аркуш замінила телячою шкірою, натягнутою на барабан” [12].

Воєнний кореспондент “Киевской мысли” Л.Троцький порівнює двох вищезазначених провідних політиків Сербії. Вони є різними за темпераментами, але “обидва належать до однієї і тієї ж історичної формації і є тільки індивідуальними варіаціями одного й того ж політичного типу”. В публікаціях Л.Троцького їм дається наступна характеристика: “Романтики-змовники, які дають у своєму національному романтизмі вираження потребам європоїзуючого народу в державному самовизначенні,

вони за ходом речей стали при владі – з традиціями революційних трибунів, з обов’язками державних людей буржуазного порядку” [6]. Цим Л.Троцький говорить про ту історичну роль, яку відіграли Н.Пашич і Л.Пачу як лідери національного самовизначення та стояли біля витоків сербської державності.

У газетних статтях Л.Троцького ми бачимо також характеристику відкритого виразника ідей “уявно-демократичної банократії” Милорада Драшковича. Л.Троцький правильно вказує, що банки в державі відіграють не менш політичну, ніж економічну роль. На доказ цьому він ілюструє конкуренцію іноземних банків у Белграді як безпосередньо фінансову форму суперництва великих держав за підкорення Сербії. У статті Л.Троцького наводиться думка Драшковича щодо зовнішньої політики сербського уряду. Так, як і всі, він вважає, що війна, мета якої звільнення християнських провінцій від володарювання Туреччини, є неминучою. Драшкович не бачить підстав побоюватись опору великих держав, які пов’язані між собою тільки заздрістю та ворожнечею. Політик, не поділяючи політику Росії на урядову й громадську, сподівається на її допомогу та, на відміну від Лаза Пачу, не засуджує політику невтручання в балканські справи Росії [6].

У своїх публікаціях Л.Троцький не обходить увагою легендарну постать сербської історії – Стояна Новаковича, який мав очолити делегацію на Лондонській конференції 1913 року для підписання мирного договору. “У цій політичній фігурі втілюється значна частина сербської історії, хоча сам Новакович не стільки “творець” історії, тобто політик, скільки вчений, філолог та історик” [13], – зазначає на початку своєї статті Л.Троцький і підкреслює, що той вирізняється між іншими політиками своєї аристократичністю та інтелігентністю. Антид Отто, під таким псевдонімом писав кореспондент Л.Троцький, порівнював його манеру спілкування з Ніколою Пашичем через досить нечіткі відповіді, але “ухиляння та невловимість Пашича мають чисто діловий характер. Він завжди що-небудь напевно приховує від вас чи вводить вас в оману... Умовності ж Новаковича мають “художній” характер. Це – стиль. Стиль консервативно-бюрократичного політика, який виховувався у впевненості, що історія твориться при дворах, і який умів зберегти зовнішню коректність і навіть моральну охайність, коли служив міланівському режиму, повністю основаному на свавіллі та розкраданні народного багатства” [13]. Не кожен політик заслуговував такої похвали.

Л.Троцький також аналізує працю історика Стояна Новаковича “Двадцять років статутної політики в Сербії (1883 – 1903)”. Як оцінив її сам кореспондент Л.Троцький, це сумна повість про спроби поставити абсолютизм Обреновичів внутрішніми засобами на правовий фундамент. Стоян Новакович говорить про себе як про противника абсолютизму, якому він у міру своїх сил намагався надати “ідбиток благородства”. Він уважав, що людське суспільство еволюціонує подібно до біологічного організму. Однак ця теорія не могла пояснити історичний розвиток рідної Сербії, як зазначав Л.Троцький. Вагома частка “статутної політики” сербської держави за двадцять років пояснюється в нього ворожнечею між Міланом та його дружиною Наталією. Політичні партії Сербії являють собою не органічні утворення, а “штучні товариства, що запозичили свої найменування з європейської політичної термінології” [13]. На думку Л.Троцького, Стоян Новакович змушений був зрозуміти, що головне завдання політики в нових умовах полягає не в тому, щоб “абстрактними політичними доводами” відучити свого короля від “привабливих і солодких” навиків деспотизму, а в тому, щоб “завоювати довіру народу”.

Стоян Новакович займав різні посади в державі, наступні його повноваження – це повноваження голови лондонської делегації. І Л.Троцький висловлює надію, що той в останній раз може спробувати “абстрактними політичними доводами” запевнити європейську дипломатію у тому, що Сербії в інтересах її “органічного розвитку”

необхідний вільний і необмежений вихід до Адриатичного моря” [13]. Як відомо із підписаної у Лондоні мирної угоди 1913 року, Сербія не отримала виходу до Адриатичного моря, тому Стояну Новаковичу так і не вдалося реалізувати останнє завдання своєї батьківщини.

Аналіз публіцистичних матеріалів Л.Троцького, надрукованих в українській періодиці, уможливорює зробити певні висновки. Слід зазначити, що в своїх матеріалах Л.Троцький досить детально зупинився на оцінці найвпливовіших політичних діячів Сербії: Н.Пашича, Л.Пачу, С. Новаковича, С. Протичка, які творили історію своєї країни і тому є зрозумілим така повна характеристика цих суперечливих постатей. Найбільш уваги було приділено главі уряду Сербії Ніколі Пашичу, одному з найзагадковіших та найвагоміших осіб у державі, який мав необмежений вплив на політику Сербії. Причини такого авторитету Л.Троцький убачає у його унікальності поєднувати в собі різні якості. Тактика “політичного збирача” Н.Пашича стала запорукою його успіху. Таким чином, Л.Троцький у своїх статтях намагався показати багатогранність кожного з державних діячів, оцінити їхню роль у формуванні національної державності Сербії. Час підтвердив багато з того, про що писав кореспондент “Киевской мысли” та “Одесских ведомостей”, розглядаючи конкретні справи сербських політиків початку ХХ століття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ю.А. Великие державы и Балканы накануне первой мировой войны. Восточный вопрос во внешней политике России, конец XVIII – нач. XX в./ В.А.Георгиев, Н.С.Киняпина, М.Т.Панченкова, В.И.Шеремет. – М., 1978. – 436 с.; Жебокрицкий В.А. Болгария в период балканских войн (1912–1913 гг.). – К., 1960. – 300 с.; Писарев – М., 1985. – 282 с.; Россия и Черноморские проливы (XVIII–XX вв.) / Под ред. Л.Н.Нежинского, А.В.Игнатьева. – М., 1999. – 560 с.; Ваколюк Т.О. Балканська політика Росії 1908 – 1913 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2006. – 21 с. та ін.
2. Волгогонов Д.А. Троцкий /Политический портрет. – В двух книгах. Кн.1. – М., 1992. – 416 с.
3. Глічов І. Балканські війни 1912–1913 рр. в оцінці Л.Троцького// Республіканець. – 1995. – №1 – 2. – С. 57 – 59.
4. Троцкий Л. Лаза Пачу // Киевская мысль. – 1912. – 5 октября (№ 276).
5. Троцкий Л. Никола Пашич // Киевская мысль. – 1912. – 14, 17 декабря (№ 346, 349).
6. Троцкий Л. Сербия в силуэтах // Троцкий Л. Перед историческим рубежом. Балканы и Балканская война. Сочинения. – Т. 6. – М.–Л., 1926. – С. 71 – 74.
7. Троцкий Л. Никола Пашич и война // Киевская мысль. – 1912. – 8 октября (№ 277).
8. Павлюченко О.В. Россия и Сербия. 1888 – 1903 (дипломатические отношения, общественные связи). – К., 1987. – 130 с.
9. Писарев Ю.А. Великие державы и Балканы накануне первой мировой войны. – М., 1985. – 282 с.
10. Малые войны первой половины XX века. Балканы. – М., 2003. – 542 с.
11. Ваколюк Т.О. Балканська політика Росії 1908 – 1913 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2006. – 21 с.
12. Троцкий Л. Политические партии и война // Киевская мысль. – 1912. – 15 октября (№ 286).
13. Троцкий Л. Стоян Новакович // Одесские новости. – 1912. – 19 грудня.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кіченко Світлана Дмитрівна – асистент кафедри правознавства КДПУ ім. В.Винниченка, аспірантка Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України.

Наукові інтереси: політична історія Сербії 1878 – 1918 рр. на сторінках українських періодичних видань.